

Az emberi lét értelme

WEISSMAHR BÉLA

Manapság nagyon sokan panaszkodnak, hogy céltalannak, értelmetlennek látják életüket. Ez elsősorban olyanoknál fordul elő, akik betegek, magányosak, de nagyon sokszor azoknál is, kiknek élete kívülről szemlélve úgy tűnik, rendben van. Nem betegek, nem nélkülöznek, ismeretségi körük is megvan, mégis úgy érzik, üres az életük. Általában akkor döbbennek rá életük üres és céltalan voltára, amikor a mindennapi élet forgatagából valami kizökkenti őket és ráérnek elgondolkodni. - Leginkább az ilyen negatív élmények kapcsán lesz tudatossá a kérdés: Van-e az emberi létnek értelme? és: Mi az értelme?

Mivel ezek a kérdések átfogóak és alapvetők, ezért egészen másfajta, mint amelyekkel mindennapi életünk feladatai vagy tudományos problémák megoldása kapcsán találkozunk. A szaktudományok éppen e kérdések átfogó jellege miatt valóban nem tudnak ezekhez érdemben hozzászólni, minek következtében sokan úgy vélik, ezek elvileg megválaszolhatatlanok. Pontosabban szólva, eléggé általános a vélemény, hogy ezekre nézve csak szubjektív meggyőződések léteznek, melyek nem tarthatnak igényt arra, hogy megalapozottan igaznak tartsuk őket. - Ez a vélemény azonban téves. Abból a hiedelemből táplálkozik, hogy csak a szaktudományos kutatás módszere képes igaz állításokhoz eljutni. Hogy ez a hiedelem kialakult és nagymértékben elterjedt, abban bizonyára szerepet játszik az is, hogy az emberi lét értelmének kérdésével, illetve annak megválaszolásával hagyományosan a vallás foglalkozott. Mivel pedig a felvilágosodás kora óta általánossá vált a felfogás, hogy vallási kérdésekre nézve nem lehet objektív igazságról beszélni, ezért ezeket a szubjektív vélemények csoportjába sorolták. Az persze tény, hogy az e kérdésekre adott válaszok igaz voltának az emberi értelem számára meggyőző megalapozása a szaktudományos módszertől eltérő módon történhet csak.

De ezt a módszert nem kell kitalálni, mivel a filozófia már több mint két évezrede ezen dolgozik.

Nos, tudunk-e az általános, a mindenkinek rendelkezésére álló emberi értelem fényében egyáltalán valami igazat mondani az emberi lét értelmességének kérdéséről, és ha igen, akkor mi az, amit erről mondani tudunk?

Az *első*, amit mondani tudunk, a következő: *Az állítás, hogy a létnek általában és az emberi létnek különlegesen is értelme van, minden szaktudományos kutatás alapja és föltétele. Ebből következik egy negatív tétel, mely szerint a létnek és az életnek teljes értelmetlensége nem állítható.* Mit fejeztünk ki ezzel? - Először is azt, hogy el kell ismernünk: a világegyetemben ésszerűség van, hogy a világ nem káosz, nem csupán tények összefüggéstelen halmaza, hanem benne rend, törvényszerűség, azaz egy észmei mozzanat található, olyasmi tehát, ami megfelel az észnek. E nélkül ugyanis mindenféle tudományos kutatás lehetetlen lenne. Ez a tudományos kutatás feltétele a tudomány tárgya részéről. - Másodszor pedig azt jelenti, hogy az ember léte egészen különös módon értelmes lét, amennyiben nemcsak van, nemcsak előfordul, hanem önmaga tudatára eljutott léttel rendelkezik, melynek következtében önmagát és a világot fel tudja fogni, meg tudja érteni, képes igaz ismereteket szerezni. Ez a tudományos kutatás feltétele a megismerő szubjektum részéről.

Mindebből az is következik, hogy az emberi lét teljes értelmetlenségének állítása önmagát cáfolja meg. Mert aki kimondja azt, hogy a lét általában, különösen pedig az emberi lét értelmetlen, az ezt az állítását igaznak, az ellenkezőjét pedig tévesnek tartja, vagyis legalább az igazság keresését, annak kimondását szükségszerűen értelmes tevékenységként értékeli. De ha minden értelmetlen lenne, akkor az igazság keresésének sem lehetne értelme.

Miután megállapítottuk, hogy a létezés teljes értelmetlensége nem

állítható, *másodszor* egy rövid ismeretelméleti megfontolásra van szükségünk, mielőtt (harmadik pontként) neki kezdenénk a kérdésünkkel kapcsolatos problémák részletesebb tárgyalásának. *Meg kell ugyanis magyaráznunk az értékközömbös, és az elkötelezettséget kívánó megismerés közötti különbséget*, és ezzel kapcsolatban helyre kell igazítanunk azt az általánosan elterjedt tévhitet, mintha csak az értékközömbös megismerés által juthatnánk el objektíve igaz állításokhoz.

Az *értékközömbös* (a vizsgált tárgy értékmozzanataitól elvonatkoztató, szaktudományos) *megismerés* olyan kérdésekre vonatkozik, melyek az ember személyi léte szempontjából nem járnak közvetlen következményekkel (mint pl., hogy hány holdja van a Jupiternek, vagy mi a szám értéke tíz jeggyel a tizedespont után), vagy pedig, ha mégis egzisztenciális következményekkel járó tudományos eredményekről van szó (gondoljunk az atomkutatásra vagy a biokémiára), akkor ezektől elvonatkoztat. Mivel az újkori természettudományos kutatásban ez áll az előtérben, azért ma ezt szokták a megismerés ősmintájának tartani.

Nem szabad azonban elfelejteni, hogy a megismerés az egyik legalapvetőbb élettevékenység, mely elsősorban arra irányul, hogy eligazítson a világban. Ezért a minden értékítélettől tartózkodó, szaktudományos megismerés a teljes emberi ismerettevékenységnek csak egy mozzanata lehet. Más szóval, az emberi megismerés a maga teljessége szerint mindig is a valóság egzisztenciális jelentőségét figyelembe vevő, annak értékmozzanataira irányuló, azokkal szemben *elkötelezettséget kívánó megismerés*. Értékeket ugyanis nem lehet egy tőlük távolságot tartó módon, vagyis értéktapasztalatok nélkül megismerni. - Az értékekkel kapcsolatban nem is az a probléma, hogy vajon ezek megismerhetők-e, mert hiszen alapjában véve mindenki tudja, hogy mi a jó és mi a rossz, mi az érték és mi az értéktelen, mégpedig azon az alapon, hogy tudja, mi az, ami természetének megfelel, illetve nem felel meg, vagyis az értékismeret az ember természetével adott apriori. De éppen ezért, mint minden apriori

tudás, soha nincsen kifejezetten megfogalmazottan adva, hanem csak értékélmények által válhat tudatossá. Ezzel kapcsolatban döntő jelentőségű az értékek hierarchiájának, rangsorának a felismerése. Az értékek rangsora az ember természetének komplex voltából következik. Az ember vitális értéként ismeri fel azt, ami megfelel vitális szükségleteinek, „szellemi” értéként, ami megfelel „szellemi” igényeinek, és erkölcsi értéként, ami megfelel teljes emberségének, személyi voltának. - Ha itt azt állítjuk, hogy az érték normája az ember természete (vagyis, hogy jó az, ami neki megfelel, és rossz, ami nem felel meg neki) úgy ebből nem következik, hogy az ember megragad a számára jónál, és nem jut el az önmagában jó felismeréséhez. Az önmagában jó ugyanis az, ami megfelel teljes emberségének, személyi voltának, azaz neki, amennyiben erkölcsi lény, vagyis amennyiben az értékek rangsorát felismeri és tevékenységében feltétlenül tiszteletben tartja.

Ezek a megjegyzések, annak ellenére, hogy túl röviden foglalnak össze igen bonyolult kérdéseket, talán meg tudják értetni, hogy miért nem jöhet létre értékmegismerés, ha nem kötelezzük el magunkat az értékekkel szemben.

Azt, hogy az emberi létnek értelme, sőt önmagán túlmutató feltétlen értelme van, a következő megfigyelések mutatják. Ez megfontolásaink harmadik pontja.

Az *első*, amit megfigyelhetünk, a következő: határeseteket leszámítva, melyek elemzésére még rátérünk, az emberek cselekedeteik, nem pedig elméleti kijelentéseik által, ténylegesen állást foglalnak az élet értelmes volta mellett. Tevékenység, döntés, tervezés teljesen lehetetlen lenne, ha ennek nem látnánk valamiféle értelmét. Minden, amit teszünk, vagy elkerülünk, csak azért történik, mert számunkra értelme van: kielégíti testi vagy szellemi szükségleteinket, mivel örömet okoz, fájdalomtól megóv,

érzelmileg, lelkileg gazdagít. Ez nem azt jelenti, hogy mindig számot tudnánk adni arról, mit miért teszünk. Tetteink motívumai sokszor magunk számára sem tudatosak, mégis ahhoz, hogy cselekedni tudjunk, a cselekvés pillanatában látnunk kell az értelmét.

Ha még pontosabban elemezzük, hogy mi az, ami cselekedeteinket mozgatja, akkor a *második* megfigyelhető tény az, hogy értelmét tulajdonképpen csak annak látjuk, ami túlmutat önmagán. Nyilvánvaló, hogy vannak események, állapotok, melyeket önmagukban kielégítőnek, értékesnek, boldogítónak él meg az ember. A szerelmi egyesülés extázisa, de egy vidám közösségi együttlét is, vagy egy megrázó hangverseny és hasonló élmények tartoznak ide. De még ezek is túlmutatnak önmagukon, amennyiben ezeket az általában túl rövidnek megélt pillanatokot meg szeretnénk örökíteni, ki szeretnénk terjeszteni egész életünkre. Hozzájön ehhez - és ez nagyon fontos -, hogy az ilyen esetek azért töltenek el örömmel, mivel kiemelnek önmagunkba való bezártságunkból. Egy mélyen megélt szerelem vagy barátság, egy nagy művészi élmény kiszabadítják az embert szűk világából és nagyobb perspektívákat nyitnak meg előtte. - Azt szokták mondani, hogy az emberi tevékenység célja, hogy kibontakoztassa, hogy megvalósítsa önmagát. Ez igaz, ha helyesen értjük. Mert a helyes önmegvalósítás mindenképpen túlmutat önmagunkon. Az emberi élet értelme nem merülhet ki abban, hogy csak a magunk boldogságát keressük. Azok, akik csak magukkal törődnek, szoktak leginkább arról panaszkodni, hogy életük értelmetlen. Viktor Frankl, orvospszichológus, az ún. logoterápiának megalapítója, így fogalmaz: „Embernek lenni annyit jelent, hogy már mindig is önmagunkon túl olyasmire irányulunk, ami nem mi magunk vagyunk, ami tetteinknek értelmet ad, vagy valakire, egy emberi személyre, akivel szeretetben találkozhatunk”.

Ezt a gondolatot továbbvive *harmadszor* megállapíthatjuk, hogy mivel igazán értelme csak annak van számunkra, ami túlmutat önmagán, ezért

végeredményben csak annak van értelme, ami egész életünknek meg tudja adni az értelmét. Ahol pedig felmerül az élet egészének értelme, ott valójában olyasmiről van szó, ami nem szorul további megalapozásra, ami tehát valamiképpen feltétlen. Erre utalnak a következő tények:

Minden ember ténylegesen feltétlen valóságként kezel valamit életében, akkor is, ha ezt nem fogalmazza meg így. A vallásos ember számára ez a valóság a kifejezetten elismert Isten. De akinek életében a vallás nem játszik szerepet, az sem lehet meg valamilyen feltétlen valóság nélkül. Ebben az esetben ugyanis valamilyen, a világon belül fellelhető értéket abszolutizál, ezt teszi meg élete középpontjának. Ez lehet a tudományos kutatás, harc az igazságtalanság ellen, egy eszme szolgálata, esetleg azonban nem több, mint az egyéni érvényesülés, hatalom, gazdagság vagy egyszerűen az élvezet. Vagyis az ember valamit életében feltétlenül mérvadónak tart, ennek rendel mindent alá. Ha pedig nem rendelkezik ilyen számára feltétlenül mérvadó értékkel, vagy ha a körülmények megfosztották ettől, akkor életét céltalannak, üresnek éli meg, és ezért csalódott, elkeseredett lesz, emberileg összetörik, neurotikussá válik.

Hogy az emberek életükben mindig is számolnak valamilyen feltétlen értékkel, az paradox módon éppen azokban a tapasztalatokban mutatkozik meg, melyekből látszólag az élet értelmének a tagadása következik. Ártatlanok szenvedése, jó szándékú törekvések csődje, szembeszökő igazságtalanságok felvetik a kérdést, hogy vajon nem csupán illúzió, ha értelmesnek tartjuk azt a létet, azt az életet, melyben az ilyesmi napról napra előfordul. Főképpen azonban a mulandóság ténye (illetve az, hogy mind a rossz, mind a jó látszólag minden megkülönböztetés nélkül egyformán eltűnik) veti fel a kérdést, nem abszurd dolog-e az emberi lét. - És mégis, pont az ilyen tapasztalatokban mutatkozik meg, hogy alapjában véve tudjuk, milyennek kellene lenni az emberi létnek. Abszurditásról ugyanis csak ott beszélhetünk, ahol nem fedezhető fel az értelem, amelyről tudjuk, hogy joggal elvárhatjuk. Ha az életről azt állítjuk, hogy abszurd,

akkor ezzel az állításunkkal reklamáljuk a szükségszerűen feltételezett, de adott esetben fel nem fedezhető, általunk hiányolt értelmességet.

Mivel azt már fentebb láttuk, hogy az élet értelmességének - az értelmes állítás szándékával megfogalmazott - tagadása önellentmondást tartalmaz, ezért utolsó nehézségként az öngyilkosság problémájával kell foglalkoznunk. Ez, mint az élet értelmes voltának gyökeres, mert gyakorlati tagadása ugyan lehetséges, de még e mögött is a megtapasztalt szenvedésből, kilátástalanságból való menekülés vágya, azaz végeredményben az értelmetlenség elleni lázadás áll, ami megint csak azért lehetséges, mivel az ember feltétlen igénnyel lép fel az étellel szemben.

Életünk alapvetően meg nem kérdőjelezhető és ezért feltétlen értelmét végeredményben elismerjük - állapítottuk meg. Elsősorban persze nem akkor, ha elméleti kérdéseket boncolgatunk, hanem ha elkötelezzük magunkat, ha szeretünk valakit, ha megtapasztaljuk, hogy szeretnek minket, ha a jót és a rosszat, mint egymást feltétlenül kizáró ellentéteket megkülönböztetjük. Mind a pozitív, mind a negatív élmények tehát magukban foglalnak egy utalást arra, aminek feltétlen értelme van, és ami ezért minden emberi törekvés célja. A boldogságot nyújtó pillanatok rövidsége ellenére bennünk él a tudat, hogy nem minden hiábavaló. Ez a meggyőződés természetesen túlmutat az emberi élet korlátain. Olyasmire utal, ami örök, ami el nem múló. Ez olyasvalami, ami nem utal másra, ami végső és feltétlen alapja lehet mindennek, ami csak van. Vagyis az ember életének végeredményben csak transzcendens, el nem múló és valamiképpen személyes jellegű valóság adhat értelmet. Ez az, amit a vallás Istennek nevez.

Befejezésül még szembe kell néznünk egy minduntalan hangoztatott ellenvetéssel. Vágyainkból, törekvéseinkből - mondják egyesek - még nem következtethetünk e vágyak és törekvések céljának reális valóságára.

Ez az ellenvetés azonban nem veszi tekintetbe, hogy a dinamizmus, mely

természetünkhöz tartozik, mely tehát nem kényünktől-kedvünktől függ, nem lehet tárgyaltalan, nem irányulhat a semmibe. Tévedés és illúzió csak ott lehetséges, ahol mi magunk szabunk ki magunknak konkrét célokat. Az a kívánságom, hogy kacsalábon forgó várban akarok élni, nem garantálja, hogy van kacsalábon forgó vár. De ha a kiteljesedett életre, a föltétlen kibontakozásra irányuló dinamizmus csak illúzió, akkor az egész életünk illúzió lenne, akkor minden értelmetlen, irracionális lenne. És ezzel visszaérkeztünk kiindulópontunkhoz: ezt elméleti állításként megfogalmazhatjuk ugyan, de cselekedeteink által ténylegesen állandóan rációfolunk az ilyen kijelentésre. - Ahhoz persze, hogy az életünk értelmes voltának minden következményeit vállalni tudjuk, ezt olyan igazságként kell felfognunk, mely mellett el is kötelezzük magunkat.

ez az előadás 1997-ben hangzott el a Természet és Környezetvédő Tanárok Egyesülete konferenciáján.

A konferencia címe volt:

Kultúra - Nevelés, Oktatás – Környezet

Az anyagot szerkesztette Gulyás Pálné, Tóth Albert, Vida Gábor

Budapest, 1999.